

Mint a projekt címe is jelzi, elsődleges célul azt tűztük ki, hogy rálássunk arra, hogy a vészkorszakban, illetve az azt megelőző évtizedben milyen kép élt az ország nem zsidó lakosságában zsidó társairól, illetve fordítva, milyenek látták a zsidó polgárok nem zsidó társaikat, s hogy az idő előrehaladtával hogyan változott egyik, illetve másik csoport esetében a másikakról alkotott kép. A kutatás a korábbi – alapvetően az áldozatok és elkövetők szempontjára koncentrált – kutatásokat akarta folytatni, azaz az áldozatok és elkövetők szempontjait a szemtanúk és a segítőkével is ki akarta egészíteni.

Mindennek megértéséhez kutatásunk egyik legfőbb feladatául naplók gyűjtését tűztük ki. Idősothonokat felkeresve terveztük az ott lakóktól elkérni a nagy valószínűséggel kidobásra ítélt naplóikat. Sajnálattal tapasztaltuk azonban, hogy bár az idősothonok vezetői nem zárkóztak el a megkeresésünktől, a felkeresett otthonok lakói – jelentősben amiatt, hogy a beköltözéskor személyes tárgyaikat olyan mértékben kellett leselejtezniük, hogy ezektől az emlékektől kénytelenek voltak megválni – nem rendelkeztek már ilyen jellegű dokumentumokkal.

Szerencsére azonban más úton sikerült a naplók gyűjtésében is elérnünk eredményeket: különböző olyan rendezvényeket (filmklubokat, előadásokat stb) felkeresve, amelyek közönségéről remélhető volt, hogy fogékony a kérdésünkre, valóban hozzájutottunk olyan naplókhoz, amelyek nem csak, hogy hasznos anyagul szolgálnak kutatásaink számára, de amelyek későbbi sorsa is kétséges lett volna. Ezáltal egyszerre gyarapodott a kutatásunk, s mentettük meg a "tudományos közösséget" értékes anyagok elveszésétől. Ráadásul az előkerült naplók egy része irodalmi értéket is képvisel, amiért megpróbálunk számukra kiadót is találni. Egyiküknek a megjelenése már meg is történt: Tolnainé Kassai Margit. Óvoda az óvóhelyen - Feljegyzések a Sztehlo-gyermekmentésről, Magvető kiadó, 2020, jegyzetekkel ellátta és a kísérőtanulmányt Kunt Gergely írta.

Emellett a „Holokauszt és a családom” facebook csoport bejegyzéseinek körében is kutattunk felbukkanó privát dokumentumok iránt, ennek révén is folyamatban van, hogy bizonyos naplók a birtokunkba kerüljenek majd. Felvettük a kapcsolatot az országban működő levéltárakkal is, hogy számba vegyük, milyen anyagokat őriznek a témában. A válaszaik nyomán később személyesen is felkerestük ezeket, s átnéztük azokat a fondokat, amelyekben a korszakban született személyes iratokat őriznek. Ezek segítségével is rátaláltunk néhány korábban nem ismert naplóra, bár a magyarországi levéltárak sajnos csak meglehetősen későn ébredtek rá arra, hogy milyen fontos anyagot képviselhetnek volna az ilyen típusú privát dokumentumok, ha korábban kezdik el a gyűjtésüket.

Emellett az interjúkban is megjelenő zsidómentéshez is kapcsolódó témában született Kecskés Nóra szakdolgozata, majd később abból publikált írása (Kecskés Nóra: Két perspektíva, egy „utazás” - recenzió egy holokauszt túlélő naplójáról: Huhák Heléna és Szécsényi András (szerk.) Lägerutazás. Holländer Margit feljegyzései a vészkorszakról és az újrakezdésről (1945-1946), in: Korall, 19. évfolyam, 2018, pp. 213-222), amelyben két interjút – egy zsidómentőét, s az általa megmentett férfiét – elemzi párhuzamosan.

Rádöbbenve arra, hogy az ilyen típusú privát dokumentumanyag, amelyet el tudunk érni, meglehetősen szűkös, kiegészítettük korábbi terveinket, s az „azonos idejű” emlékezetet őrző dokumentumok mellett megpróbáltuk megragadni az utolsó pillanatot arra, hogy a vizsgált korszak életben lévő tanúi körében további visszaemlékezéseket gyűjtsünk, s e téren is sikerrel jártunk – természetesen az életben lévő szemtanúk csekély száma s idős kora okán nem nagyon nagy számban. Mégis, a sokszor kilencvenes éveik elején járó, ugyanakkor tökéletes szellemi frissességben élő interjúalanyokat találtunk az otthonokban, akik

felkérésünkre szívesen számoltak be élettörténetük részeként részben arról is, hogy az általunk vizsgált korszakban mit éltek át.

Interjúink során a korszak tanúinak minden markánsabb csoportjához sikerült elérnünk: korábbi kapcsolataink révén további túlélőket, míg az idősotthonokban jobbra a holokauszt "tétlen" szemtanúit szólaltattuk meg, míg más csatornákon keresztül sikerült a holokauszt szemtanúinak azt a kisebb csoportját is elérnünk, amelybe a zsidómentők tartoznak: a velük készült interjúk azért is képviselnek különösen nagy értéket, mert sem a vezető kutató saját kutatásaiban, sem más narratív interjúk technikával készülő kutatásban nem készültek eleddig interjúk ezzel a csoporttal.

A szemtanúkkal kapcsolatos kutatásainkból született tanulmányaink a kutatásban Kunt Gergely: *Mapping the Intergenerational Memory of the Holocaust in Hungarian Bystander Families: The Case of Sacha Batthyány's Identity Novel*, Hungarian Cultural Studies, Volume 10, 2018, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó kérdést feszegető szövege Kunt Gergelynek (Kunt Gergely: *An Open Secret? The Dissemination and Reception of News about Auschwitz in Hungary in 1944*, S.I.M.O.N, 2019), amelyben arra kérdez rá, hogy kik és mennyiben voltak tisztában a soá idején Auschwitz létevel, s mindazzal, ami ott történt.

Túlélők narratív interjúinak elemzésén alapult, s az interjúalannyal kapcsolatos pozitív elfogultság módszertani problémáit feszegette az az előadás a torontói szociológiai világkongresszuson, amelyet Vajda Júlia „It Wasn't like I Pull Off a Dead Man's Shoes, I Pull Them Off As I Give Him the Piece of Bread – the Analyser's Struggle Against His/Her Own Positive Prejudices” (XIXth World Congress of Sociology, 2018) címmel tartott,.

Hasonlóképp különféle témákat dolgoztak fel a kutatásaink során készült interjúk alapján a hallgatóinkból álló kutatócsoportunk tagjai: Bognár Kristóf Gyula túlélőkkel, illetve az ő gyerekeikkel, azaz a második nemzedékkel foglalkozik írásában (Bognár Kristóf Gyula: *Zsidó identitás a generációk közötti párbeszédben*, ELTE TÁTK szakdolgozat, 2020), míg Kelemen Zsófiának a holokauszt emlékezetének értelmezési lehetőségeit firtatja (Kelemen Zsófia: *A Holokauszt emlékezete – Narratív élettörténeti interjúk Holokauszt túlélőkkel, interjú értelmezés fenomenológiai keretben*, ELTE TáTK szakdolgozat, 2018), Komoly Gabriella pedig szemtanúk visszemlékezéseiről írt: *Komoly Gabriella: Bystanders of the Holocaust in Budapest – a typology based on the narrative reconstruction of „onlookers”*, CEU szakdolgozat, 2018.

Mindezekén túl a téma szempontjából jelentős emlékhelyek kutatásában is elértünk eredményeket. Budapesten a Vadász utcai „Üvegház” – egy korábbi üvegműhely – volt az egyik legjelentősebb olyan hely, ahol zsidók mentéséhez gyártottak hamis iratokat, illetve ahol embereket bújttak. Korábbi kutatásaink anyagait alapul véve és az emlékhelyet magát tanulmányozva foglalkoztunk az itteni mentéssel magával, s ennek emlékezetével: kikerestük és elemeztük a kutatásvezető korábbi kutatásaiból azokat a narratív interjúkat, amelyekben az „Üvegház” említésre kerül, illetve tanulmányozzuk azt, ahogy az épület ma emlékhelyként működik. Emellett elkezdtünk foglalkozni egy, a budapesti „Üvegházhoz” sok szempontból hasonló berlini kisüzemmel is, Otto Weidt söprű és kefégyarával, ahol a soá idején – bár sajnálatosan kevésbé sikeresen – próbált a gyártulajdonosok üldözött zsidóknak segíteni. Hogy az erre vonatkozó kutatásunk az „Üvegház” kutatásával ténylegesen össze tudjuk hasonlítani, kapóra jött nekünk az, hogy Soá című híres filmje elkészítése Claude Lanzmann interjút készített valakivel, aki ezen a helyen is bújált, s a vele készült interjú elérhető a Washingtoni Holocaust Museum honlapján. Székely Júlia és Vajda Júlia e két anyag alapján végül összehasonlító elemzést készített a budapesti Üvegházról és a berlini Museum Blindenwerkstatt Otto Weidtről. Elemzésükben elmondják, hogy eredetileg mindkét jelenlegi

emlékhely gyárként, kis üzemként funkcionált. (Az előbbiben üvegpalackokat, az utóbbiban söprűket és keféket állítottak elő.) Később mindkettőben üldözötteket bújtattak: az Üvegházban cionisták hamisítottak iratokat, és Carl Lutz, Budapesten dolgozó svájci diplomata bocsátott ki védleveleket, melyek sokaknak segítettek a bujkálásban, míg az Otto Weidt Workshopban maga a tulajdonos, Otto Weidt állított elő hamis iratokat, s fizetett le hivatalnokokat, illetve küldött csomagban ételt a thereseienstadti gettóba. A narratív interjúk, illetve memoárok és a Lanzmann filmhez készített interjú elemzésén alapuló szövegükben nem csupán a magyar és német bujkálók és segítők élményeit hasonlították össze, de azt is, ahogy mindennek a nyoma ma hogyan van jelen Magyarországon és Németországban a soára való emlékezésben. Kutatásuk fentebbi eredményeit először a göttingeni Georg-August Egyetem által rendezett “Exile – Flight – Persecution” című konferencián mutatták be 2019. november 29-én. A konferencián való részvételük abból a szempontból is hasznos volt, hogy hozzájárult ahhoz, hogy tovább mélyüljön a kapcsolatuk mind a göttingeni egyetemmel, mind sok olyan kutatóval, aki hasonló módszerekkel és hasonló témával foglalkoznak. Ennek keretén belül felmerült egy közös kutatási projekt ötlete osztrák kutatókkal, melyet a “magyar-osztrák nemzetközi együttműködésen alapuló kutatási témapályázat” keretén belül terveznek megpályázni. Ráadásul a konferencia óta eltelt időben, illetve részben annak hatására, folyamatban van az előadás kibővítéséből született tanulmányuk 2021-es “Representations of Authenticity? Revealing Memorial Places of Hiding in Berlin and Budapest” címmel a Slavonica c. folyóiratban (Slavonica, Volume 26, Issue 1 (2021, Taylor and Francis, open access), s a Hajnal István Kör 2020-as konferenciakötetében “Az autenticitás reprezentációi? A bujkálás emlékhelyeinek feltárása Berlinben és Budapesten” címmel magyar nyelven.

A naplógyűjtés során vizsgált facebook csoport mint digitális kutatási terepnek az apropóján Székely Júlia elkezdte a digitális emlékezet szélesebb értelmű szakirodalmának feldolgozását is. Ezen kutatás további háttérül szolgál a “CA18204-Dynamics of placemaking and digitization in Europe’s cities” c. COST project, melyben Székely 2019. szeptemberétől aktívan részt vesz, és mely részben a digitális örökség és emlékezet témájával foglalkozik.

Mindemellett a történelmi emlékezet témában született kutatási eredményeink alapján jelent meg Kunt Gergely – Székely Juli – Vajda Júlia: Oldások és kötések – a soá materiális és virtuális emlékezetének összjátéka a Szabadság téren, in: 2000, 2017/3, pp. 3-28. írása, ami angolul is publikálásra került a prágai „Urban People/Lidé města” c. folyóiratban (2017/2 szám): Kunt Gergely, Székely Juli, Vajda Júlia: Making (Dis)Connections: An Interplay between Material and Virtual Memories of the Holocaust in Budapest.

Kutatásunk – és az egyéb korábbi otka kutatásaink eredményeként – megjelent végre Vajda Júlia: Ott, akkor - Túléléstörténetek a soából c. könyve a Múlt és Jövő kiadónál, melyben a szerző elsősorban azt próbálja megérteni és megmutatni, hogy a soá korszakának elbeszélői hogyan élték át/meg/túl mindazt, ami velük történt, s hogy azután hogyan tudtak ennek – pszichés és fizikai – „nyomaival” együtt élni, hogyan tudták a terhét egy életen át magukkal cipelni. Ebben az értelemben a kötet fő vonulatát ez a „megélés-probléma” adja. Mindezek túl azonban a könyv – a soá jelentette problémaegyüttesre és magára a módszertanra való reflexió után – a soá „történeteit” különböző témák köré rendezve mutatja be. Így – a teljesség igénye nélkül – szó van hallgatásról, elhallgatásról és meghallgatásról, a gyermek túlélők extra terheiről és ezek okozta haragjáról, ugyanakkor a soabeli veszteségek okozta örökös én-keresési kényszerről is, de az olvasó láthat példát az átéltek megmutatásának nehézségére, ugyanakkor a tanúságtétel kényszerítő érzésére is, de szó van

bátorságról, hősiességről, emberi méltóságról, behódolásról, s a túlélés okozta büntudatról is.

A fentiek mellett kutatásunk során belefogtunk egy olyan találkozó megszervezésébe is, amelyen holokauszt túlélők és szemtanúk leszármazottai kerülnek majd párbeszédbe. Ez a találkozó, illetve az azt előkészítő egyéni interjúk és a találkozó során létrejövő párbeszéd anyaga önmagában is szolgál majd a témában elemezhető anyaggal. Ugyanakkor a résztvevőkön keresztül - azt reméljük - ismét újabb köre válik majd a még elérhető naplókhoz hozzáférhetővé számunkra. A találkozót előkészítendő kezdetén, 2017-ben, vendégül láttuk dr. Samson Munn „peace and reconciliation studies” szakértőt. Itt tartózkodása keretében többször levetítettük a Dan Bar-On izraeli pszichológus által vezetett, és Munn által látogatott “encounter” csoportról szóló filmet (Children of the Third Reich). Az ELTÉ-n, az OSÁ-ban, a Haver Alapítványban és az Izraeli Kulturális Intézetben tartott vetítések iránti nagy érdeklődés és különböző, nemzetközileg is terjesztett levelek révén létrejött egy csapat, akikkel – amint a covid 19 járvány ezt lehetővé teszi – el fogunk tudni indítani egy nemzetközi encounter csoportot a témában, melynek, sajnos, nagyon nagy arányban túlélők leszármazottai, s csak kis részben tettesek illetve szemtanúk leszármazottai lesznek a tagjai.

Mindezeket figyelembe véve, kutatási projektünket sikeresnek értékeljük, és azt reméljük, hogy kutatásunk eredményeit mind az osztrák-magyar közös kutatási terveink, mind a magyarországi encounter csoport tényleges beindítása során kamatoztatni tudjuk majd.

1. Gergely Kunt, Júlia Székely, Júlia Vajda: Memories Occupied and Liberated: paradoxical effects of the erection of a memorial, Urban People, Lidé Města 19, Fakulta Humanitních Studií, Univerzita Karlova, Prága, 2017/12, 2017
2. Kunt Gergely, Székely Juli, Vajda Júlia: Oldások és kötések – a soá materiális és virtuális emlékezetének összjátéka a Szabadság téren, 2000 folyóirat, 2017/1, 2017
3. Vajda Júlia, Vajda Mihály: "Kiállítható-e az eltűnt tradíció? - a budapesti Zsidó Múzeum új kiállításáról", Múlt és Jövő, 2017/4, 2017
4. Kecskés Nóra: Két perspektíva, egy utazás, Mentők és mentettek a vészkorszakban - A leszármazottak visszaemlékezései, Korall, 2018
5. Kelemen Zsófia: A Holokauszt emlékezete – Narratív élettörténeti interjúk Holokauszt túlélőkkel, interjú értelmezés fenomenológiai keretben, ELTE TáTK szakdolgozat, 2018
6. Komoly Gabriella: Bystanders of the Holocaust in Budapest – a typology based on the narrative reconstruction of „onlookers”, CEU szakdolgozat, 2018
7. Kunt Gergely: Mapping the Intergenerational Memory of the Holocaust in Hungarian Bystander Families: The Case of Sacha Batthyány’s Identity Novel,, Hungarian Cultural Studies, Volume 10, 2018
8. Vajda Júlia: „It Wasn’t like I Pull Off a Dead Man’s Shoes, I Pull Them Off As I Give Him the Piece of Bread – the Analyser’s Struggle Against His/Her Own Positive Prejudices”, XIXth World Congress of Sociology, 2018

9. Kecskés Nóra: Két perspektíva, egy „utazás” - recenzió egy holokauszt túlélő naplójáról: Huhák Heléna és Szécsényi András (szerk.) Lägerutazás. Holländer Margit feljegyzései a vészkorszakról és az újrakezdésről (1945-1946), in: Korall, 19. évfolyam, 2018, pp. 213-222

10. Kunt Gergely: An Open Secret? The Dissemination and Reception of News about Auschwitz in Hungary in 1944, S.I.M.O.N, 2019

11. Tolnainé Kassai Margit. Óvoda az óvóhelyen - Feljegyzések a Sztéhlo-gyermekmentésről, Magvető kiadó, 2020, jegyzetekkel ellátta és a kísérőtanulmányt Kunt Gergely írta.

12. Vajda Júlia: „Ott, akkor ... „Túléléstörténetek a soából, Múlt és Jövő kiadó, 2020

13. Bognár Kristóf Gyula: Zsidó identitás a generációk közötti párbeszédben, ELTE TÁTK szakdolgozat, 2020

14. Vajda Júlia: Ich muss dieses Grauen überleben, damit eine Überlebende von der Hölle aller Höllen erzählen kann“ - Gedanken zur europäischen Identität im Zusammenhang mit einer Shoah-Überlebenden, die zur „professionellen Erzählerin“ wurde, megjelenés alatt in: Festschrift für Gabriele Rosenthal, Universität Göttingen, 2021

15. Júlia Vajda, Júlia Székely (megjelenőben): Representations of Authenticity? Revealing Memorial Places of Hiding in Berlin and Budapest”, Slavonica, Volume 26, Issue 1 (2021, Taylor and Francis, open access)

16. Vajda Júlia, Székely Júlia (megjelenőben): “Az autenticitás reprezentációi? A bújkálás emlékhelyeinek feltárása Berlinben és Budapesten” , Hajnal István Kör 2020-as konferenciakötete